

אי אפשר לבית מדרש בלא חידוש

אליהו קהת

ראשי פרקים:

פתיחה

חידושו של רבי אלעזר

מטלטלין כדורבנות

כמסמרות נטועים

כאילנות נטועים

למה שמח ר' יהושע?

פתיחה

אחת המילים היפות ביותר שאפשר לשמוע בבית מדרש היא "חידוש". החידוש מעורר שמחה וסקרנות ונדמה שזו פסגה שכל לומד תורה שואף אליה. מנגד, עולם התורה נחשב שמרני ומתייחס בחשדנות לרעיונות לא מוכרים. החת"ם סופר אף השאיל את הביטוי "חדש אסור מן התורה" לטובת מאבקו בהשכלה, ברפורמה ובשינויי מנהגים. אם כן, מה יחסה של התורה לחידוש? במאמר אנסה להשיב על שאלה זו ולהציע את הגישה הנכונה לחידוש, על פי דברי חז"ל.

הגמרא במסכת חגיגה ג, א-ב מספרת על התנאים רבי יוחנן ורבי אלעזר שהלכו לפקיעין שבגליל להקביל את פני רבם, רבי יהושע:

מעשה ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר (בן) חסמא שהלכו להקביל פני רבי יהושע בפקיעין, אמר להם: מה חידוש היה בבית המדרש היום? אמרו לו: תלמידיך אנו, ומימיך אנו שותין. אמר להם: אף על פי כן, אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש.

בתגובה לשאלת רבי יהושע מספרים לו שני התנאים על שלושה חידושים ששמעו מפי התנא רבי אלעזר בן עזריה. הראשון ביאר את טעם הבאת הילדים למעמד הקהל. בשני דרש ר' אליעזר את הפסוקים: "אֵת ה' הָאֲמַרְתָּ הַיּוֹם.. וְה' הָאֲמַרְךָ הַיּוֹם" (דברים כו, יז-יח). בחידוש השלישי דרש את הפסוק: "דְּבַרֵי חֲכָמִים כְּדָרְבָנֹת

וּכְמִשְׁמֵרוֹת נְטוּעִים בְּעֵלֵי אֲסָפוֹת נִתְּנוּ מְרֻעָה אֶחָד" (קהלת יב, יא) וביאר על ידו את משמעות דברי התורה. במאמר זה נעסוק בחידוש הראשון והשלישי - טעם הבאת הילדים להקהל והמשלת דברי חכמים לדורבנות ומסמרות נטועים, ונראה כיצד הם נשזרים זה בזה.

חידושו של רבי אלעזר

על הפסוק בספר דברים לא, יב "הַקְהֵל אֶת הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנְּשִׁים וְהַטָּף" הקשה ר' אלעזר: ברור מדוע האנשים והנשים מגיעים למעמד הקהל, אך לשם מה מביאים גם את הילדים? ענה התנא שאת הילדים מביאים כדי לתת שכר למביאייהם. רבי יהושע התפעל כל כך מהחידוש שמסרו לו תלמידיו ואמר להם "מרגלית טובה היתה בידכם ובקשתם לאבדה ממני?".

המשיך ר' אלעזר ודרש את הפסוק מקהלת יב, יא: "דְּבָרֵי חֲכָמִים פְּדָרְבְּנוֹת וּכְמִשְׁמֵרוֹת נְטוּעִים בְּעֵלֵי אֲסָפוֹת נִתְּנוּ מְרֻעָה אֶחָד". דורבן הוא המקל שמחזיק בעל הפרה ומדרבן אותה להתקדם ולנוע בתלם הנכון, שתגיע למקום הראוי לה שם תוכל "להוציא חיים לעולם". על הדימוי של דברי חכמים לדורבן שאל ר' אלעזר - אם כוונת הפסוק היא שכשם שהדרבן מיטלטל ואינו קבוע, האם כך גם דברי התורה, מטלטלים ואינם קבועים? אך הוא עונה שבדיוק משום כך ממשיך הפסוק ומדמה את דברי התורה גם למסמרות, ללמד אותנו שיהיו דברי התורה קבועים ויציבים. ואולי נחשוב שהם כמו מסמר, שמחסר מהקיר בו הוא ננעץ, כלומר מביאים לחסרון בעולם? לכן כתב קהלת גם "נטועים" - כמו שנטיעת עץ לא מחסרת אלא רק מוסיפה, כך גם דברי התורה מוסיפים חיים ואינם מחסרים, "פרין ורבין".

בהמשך דברינו נתמקד בשלוש שאלות העולות מהגמרא:

- א. מה העניין של דברי תורה להיות מטלטלין ומה עניינם להיות קבועים?
- ב. כיצד נדע ליישב מתי יהיו מטלטלין ומתי יהיו קבועים?
- ג. למה שמח רבי יהושע על החידוש הראשון?

מטלטלין כדרבנות

שאלת היחס בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה מעסיקה את עם ישראל לדורותיו. לכאורה, תורה שבכתב עדיפה - היא נתנה מאת ה', אין כמעט מחלוקות על גרסתה והיא נלמדת באופן קבוע ורציף שבוע אחר שבוע, יום אחר יום. ניתן לומר שהיא

התורה שקבועה במסמרות. לעומתה, תורה שבעל פה עוברת מדור לדור על ידי אנשים בשר ודם, יש בה מחלוקות רבות, טעויות ושינויי גרסאות וזמני הלימוד בה אינם קבועים - היא מטלטלת כדורבנות.

ובכל זאת, הגמרא במסכת גיטין ס, ב אומרת: "לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל פה" וכן בתלמוד הירושלמי במסכת פאה ב, ד: "חביבין הן הדברים הנדרשין מן הפה מן הדברים הנדרשין מן הכתב". ישנה מעלה מיוחדת לתורה שבעל פה, המטלטלת כדורבנות.

הרב שלמה פיישר בספרו בית ישי (סימן ל"ז מאמר "התורה והמצוות"), מסביר את המעלה המיוחדת בלימוד תורה שבעל פה. הרב מבאר שישנו הבדל מהותי בין קיום כלל המצוות לבין לימוד תורה. כדי לעמוד על ההבדל הוא דן בשאלת קבלת השכר על קיום המצוות.

הבסיס לדיון הוא הפסוקים בספר דברים יא, כו-כח: "וְרָאָה אֲנֹכִי נִתֵּן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה: אֶת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ... וְהַקְּלָלָה אִם לֹא תִשְׁמְעוּ". הקב"ה קובע תנאים עם עם ישראל - אם ישמעו לו יבורכו, ואם לא ישמעו יקוללו. הרמב"ם בהלכות אישות מציג שני סוגים של תנאים (פרק ו, הלכה טו - יז): תנאי "דמעכשיו" ותנאי "דאם". תנאי "דמעכשיו" חל מרגע שנאמר על מנת שיתקיים התנאי בהמשך, ואילו תנאי "דאם" יחול רק לאחר שהתנאי יתקיים. הברכה בפסוקים שלנו נאמרת בתנאי "דמעכשיו" - הברכה אשר תשמעו, כלומר ודאי שתשמעו. ואת הקללה בתנאי "דאם" - רק אם לא ישמעו למצוותיו. אם כן את הברכה יקבלו עם ישראל בכל מקרה ואילו את הקללה רק אם לא ישמעו לדבר ה'.

השכר על המצוות ניתן כחלק מהתנאי "דמעכשיו" - מתוקף מעמד הברכות והקללות. שואל הבית ישי, בשם המלבי"ם והגר"י בלאזר, מה ההיגיון בנתינת שכר ועונש על קיום המצוות? שהרי אם אדם מחויב לקיים מצוות אז אין סיבה לתת לו שכר - זו חובתו. ואם קיום מצוות הוא רשות, למה יש עונש למי שלא מקיימן? הרב פיישר עונה שקיום מצוות הוא חובה ובאמת לא שייך לקבל עליהן שכר. אלא שהשכר שאנו מקבלים על קיום המצוות הוא מתנת חסד מהקב"ה. כל עניין המצוות הוא שלא נהנה מ"נהמא דכסופא", לחם בושה, כפי שמסביר בעל המגיד מישרים בפרשת בראשית: "ונוח להם להבראות כדי למיפק מההוא כסופא בעי למיתי להאי עלמא למתעסק בתורה ובמצות לעבדה ולשמרה ויכלון נהמא בלא כסופא". ה' נותן לנו בכל מקרה את הברכה, ונתן לנו גם מצוות כדי שלא נתבייש שאנו מקבלים מתנת חנם.

אך יש תחום אחד שבו השכר אינו נהמא דכסופא אלא שכר בזכות - לימוד התורה. הזכות לשכר על לימוד התורה נובעת משתי סיבות: השותפות שלנו עם ה' ושכר מלאכה. מצד השותפות, מביא הרב פישר את דברי קצות החושן בהקדמה לחיבורו. בעל הקצות מסביר את הגמרא במסכת גיטין ס, ב: "לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל פה". אילו כל התורה היתה תורה שבכתב לא הייתה לנו בה שום שייכות, לכן נתן לנו הקב"ה את התורה שבעל פה בה אנו שותפים ליצירתה וקדושתה. ועוד הביא הקצות את הנאמר בהקדמת הזוהר (דף ד, ב) על הפסוק "וְאֲשִׁים דְּבָרֵי בְּפִיךָ וּבְצֶלְךָ יָדִי כְּסִיתִיךָ לְנֹטַע שָׁמַיִם וְלִיסַד אֲרָץ וְלֵאמֹר לְצִיּוֹן עַמִּי אֲתָה" (ישעיהו נא, טז). הזוהר דורש את החלק האחרון של הפסוק - עמי, איתי, ולא עמי, משום שלומד התורה הוא כשותף עם הקב"ה.

הרב פישר מצטט כמה אמירות בתלמוד המציגות את תלמידי החכמים כבנאים: "אנן פועלי דיממי אנן", אנו פועלי יום אנו (עירובין סה, א), "אל תקרי בניך אלא בוניך" (ברכות סד, א), "מאי בנאין? - אמר רבי יוחנן: אלו תלמידי חכמים, שעוסקין בבנינו של עולם" (שבת קיד, א). המהרש"א במקום מסביר שבנינו של עולם זו התורה שהייתה אומנותו של ה' כשברא את העולם. הואיל ותלמידי חכמים הם פועלים בבנינו של עולם מגיע להם שכר בזכות ולא בחסד.

כמסמרות נטועים

יחד עם זאת, ישנם מקומות בהם יחס התורה לשינויים וחידושים שמגיעים מאנשים הוא שלילי. דוגמא מובהקת לכך היא מעשה נדב ואביהוא. ביום השמיני להקמת המשכן הקטירו הכהנים הצעירים קטורת זרה (ויקרא י, א): "וַיִּקְחוּ בְּנֵי אֶהֱרֹן גֹּדֶב וְאָבִיהוּא אִישׁ מִחֶתְתּוֹ וַיִּתְּנוּ בָהֶן אֵשׁ וַיִּשְׂמוּ עָלֶיהָ קִטְרֶת: וַיִּקְרִיבוּ לִפְנֵי ה' אֵשׁ זָרָה אֲשֶׁר לֹא צִוָּה אֹתָם". כפי שחטאו באש כך גם נענשו באש: "וַתֵּצֵא אֵשׁ מִלִּפְנֵי ה' וַתֹּאכַל אוֹתָם וַיָּמָתוּ לִפְנֵי ה'". הספורנו שם מפרש שכוונתם היתה לטובה: "להקטיר קטורת חדשה עתה על הגלות כבוד ה'". בסך הכל הם "הגדילו ראש", עשו קצת יותר ממה שנדרש מהם, אז למה נענשו בצורה מיידית וחמורה כל כך? מסביר הספורנו, וכך גם רש"י במקום: "חטאו לעשותו עתה אשר לא צוה אותם. כאמרם ז"ל (עירובין סג, א): 'שהוורו הלכה בפני משה רבן'". "הגדלת הראש", העשייה ללא ציווי, יוצרת מצב של הוראת הלכה הסותרת את דברי משה רבם.

גם בגמרא שלנו העוסקת במפגש בין רבי יהושע לתלמידיו אנו מוצאים פחד לחדש. רבי יוחנן ורבי אלעזר לא ענו לרבי יהושע מיד אלא רק אחרי שדחק בהם. הגמרא מסבירה שהם חששו בגלל מקרה דומה שקרה בעבר: רבי יוסי בן דורמסקית הלך

להקביל את פני רבי אלעזר, וכששאל אותו איזה חידוש היה בבית המדרש ענה לו רבי יוסי מיד: "נמנו וגמרו עמו ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית". בתגובה צוה אותו רבי אלעזר "פשוט ידיך וקבל עיניך", כלומר גזר עליו שיתעוור. רש"י במקום מסביר שלקה רבי יוסי בעיניו משום שאמר את החידוש בשם החכם שדרש אותו באותו יום, למרות שתקנה זו היתה מימות אנשי כנסת הגדולה. ההשפעה של המקרה הקשה הוזה היתה כל כך חזקה עד שמתוך חשש לטעות בלשונם העדיפו רבי יוחנן ורבי אלעזר (בן) חסמא לא לשתף בחידושים ששמעו כדי לא להסתכן בעונש דומה.

עוד דוגמא לחשיבות של הקיבעון בלימוד התורה ניתן למצוא בדברי המהרש"א על הירושלמי שעוסק באותו פסוק בקהלת: "והא דלא כתיב כאילנות נטועים? מפורש בירושלמי דלא איצטריך למימר אלא כאילנות נטועים, אלא מלמד שיש בו שבח של מטע וביירוורו של ברזל". למה נאמר דווקא כמסמרות נטועים ולא כאילנות נטועים? כך היה חוסך לנו קהלת את ההווא אמינא שדברי תורה מחסרים כמו מסמרות. התשובה היא שיש עניין בקיבעון של דברי התורה שיהיו קבועים ומבוררים כברזל.

כאילנות נטועים

אם כן, ענינו לשאלה הראשונה - מה העניין של דברי תורה להיות מטלטלין ומה עניינם להיות קבועים? ראינו שמצד אחד יש ערך גדול בפיתוח התורה ובבניינה על ידי תלמידי חכמים בשר ודם, ומצד שני יש עניין שדברי תורה יהיו מקובעים, כאשר היחס ליוזמה או שינוי הוא שלילי. כאן עולה שוב השאלה השניה, מתי נכון שדברי תורה יהיו מטלטלין ומתי קבועים? נציג לכך שתי שיטות.

א. הרב שלמה אלגאזי, בעל התאוה לעיניים, התעסק גם הוא בדרשה הזו:

ליכתוב: "דברי חכמים כנטועים" והנטיעה אינו מטלטל וגם פרה ורבה. ואפשר עם מה שאמרו בגמרא "כל הלומד מרב אחד אינו רואה סימן ברכה". והני מילי סברא, אבל גמרא מחד רבה מעלי דלא ליפלוג לישני... והשתא הווי להו ב' כתובים המכחישים זה את זה עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם: נטועים, מה נטיעה זו פרה ורבה, פירושו: כשאמרתי לך שהתורה צריך שיהא מיטלטל כמן דרבן מיירי בשכבר ידע הגמרא היטב וצריך לדעת סברא להיות פרה ורבה - אז צריך שיהא מיטלטל כדי שישמע סברות מרבנים הרבה ויהיה פרה ורבה כנטיעה, אבל כשאינו יודע עדיין היטב גירסת הגמרא אז מחד רבה מעלי.

הרב אלגאזי מקשה בדומה למהרש"א: מדוע לא נכתב לכתחילה "דברי חכמים כנטועים"? כדי לענות מביא התאווה לעיניים את המימרא של רב חסדא במסכת עבודה זרה יט, א: "כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה" ותגובתו של רבא: "הני מילי סברא, אבל גמרא מרב אחד עדיף". באמת יש עניין לדברי התורה להיות מטלטלין, לכן חשוב ללמוד תורה מכמה רבנים. אך יש גם עניין ללמוד בצורה מסודרת מרב אחד, כמסמרות. והיישוב בין שני הכתובים הללו הוא הכתוב השלישי - נטועים. בשלב בו האדם לומד את הגרסא הראשונה נכון ללמוד מרב אחד. ולאחר מכן, כשרוצה להיות פרה ורבה בסברות, טוב ללמוד מכמה רבנים. בדומה לעץ, בשלב הראשון של גידולו אנו מקפידים שהנטיעה תהיה ישרה ומקובעת בקרקע, ובהמשך, על בסיס הגזע היציב של גרסא דינקותא, העץ יכול להתרחב ולהיות פרה ורבה, ופירותיו מטלטלין.

ב. על מקרה נדב ואביהוא מפרש הרש"ר הירש שתי בחינות של חטאם. הראשונה היא היהירות הניכרת מהמעשה. רש"ר הירש מביא את תורת כהנים על הפסוק: "בְּנֵי-אֶהֱרָן - שלא חלקו כבוד לאהרן, 'נָדָב וָאֲבִיהוּא' - לא נטלו עצה ממשה, 'אִישׁ מִחֶתְתּוֹ' - איש מעצמו יצאו ולא נטלו עצה זה מזה". כלומר מעצם לשון המקרא אנו לומדים שנהגו ביהירות כלפי אהרון, כלפי משה ואפילו אחד כלפי השני.

ועוד אומר הרש"ר הירש, למרות שכוונתם הייתה רצויה, היו בה סיגים פסולים:

בה בשעה שהאומה זכתה לגילוי קירבת ה', הרי הם חשו צורך בקרבן מיוחד משלהם; ומכאן, שלא פעמה בלבם רוח נכונה של כהונה. כהני ישראל בטלים בכלל האומה; אין להם מעמד משלהם; כל עצמם - שהם עומדים בקרב עמם, ומכאן כל מעמדם לפני ה'.

כלומר, בחינה נוספת של חטאם היא שלמרות שבאו להגדיל את כבוד ה' הרי שהם באו בשם עצמם, ולא בשם עם ישראל. חידוש כזה, שנובע מעמדה נפשית עצמית מקולקלת, הוא "אש זרה".

למה שמח ר' יהושע?

נחזור לשאלת שמחתו של רבי יהושע. על החידוש שמביאים את הטף למעמד הקהל כדי ליתן שכר למביאייהם אמר: "מרגלית טובה היתה בידכם", למה שמח כל כך דווקא על החידוש הזה? המשך חכמה עוסק בשאלה זו בפירושו על פרכת הקהל, ומקשר את זה לדברי הירושלמי יבמות א, ו: "ראה את רבי יהושע וקרא

עליו "את מי יורה דיעה" זכור אני שהיתה אמו מולכת עריסתו לבית הכנסת בשביל שיתדבקו אזניו בדברי תורה". רבי יהושע שמח כל כך על החידוש הזה בגלל השייכות האישית שלו לעניין. אמא שלו הביאה אותו לבית הכנסת, למרות שלכאורה אין טעם להביא את הטף, והנה היום הוא רבי יהושע. נראה לי שיש קשר בין הפגם של נדב ואביהוא לבין אמו של רבי יהושע והחידוש של רבי אלעזר. הפגם של נדב ואביהוא היה שחדשו ממוקם אישי, ואילו התיקון הגדול בהבאת הטף למעמד הקהל או לבית הכנסת, הוא באמירה שאנו מתבטלים להמשכיות של עם ישראל. אנחנו לא מגיעים לבד להתבשם מהמעמד הרוחני המרגש, אנחנו מביאים איתנו אפילו את הילדים הקטנים, שלא ממש מבינים, מפני שאנו חלק מכלל ישראל ומשום שהטף הם דור ההמשך, בעצם אין בכלל טעם לבא בלעדיהם. אולי הגמרא ורבי יהושע רצו ללמד אותנו שמעמדה נפשית כזאת אפשר לחדש.